

Over Ysengrimus en Reinaert de Vos, een Middeleeuwse satire van Nivardus van Gent.

Kris Huygen

Wie kent er niet Reinaert de Vos? De lepe schurk, 'den fellen metten rossen baerde' die de andere dieren altijd te slim af is door zijn linke streken. Maar Reinaert is meer dan enkel de figuur uit de kinderboeken die de raaf Tielcelijn zijn 'kaas' kon ontftutselen.

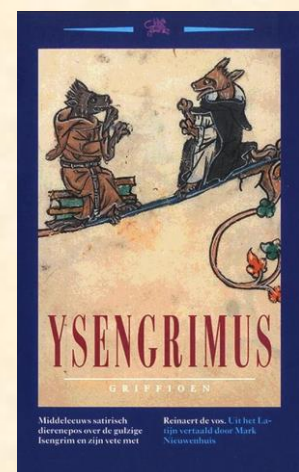
Minder bekend is een oudere, Latijnse proto-versie van dit dierenverhaal, waarin NIET de vos Reinaert, maar WEL zijn oom, de oude wolf Ysengrimus, de hoofdfiguur is. Volgens Gillian Lesley "Jill". Mann (die in 1987 de Engelse vertaling schreef) is de *Ysengrimus* tegelijkertijd één van de belangrijkste en één van de meest veronachtzaamde werken uit de middeleeuwse literatuur ¹.

'(...) al niet veel meer Latijn kennend dan datgene wat Isengrimus zelf te brabbelen wist, kende ik slechts de Roman de Renart en Van den Vos Reinaerde; ik wist dan ook niet hoé aan mijn vreugde uiting te geven toen ik hoorde dat ook Isengrimus van Nivardus in het Nederlands was omgezet,' zou later Louis Paul Boon over de vertaling door Jozef Van Mierlo schrijven. Maar op Boons *Wapenbroeders*² zal ik in een ander artikel terug komen.

NIVARDUS GANDAVENSIS.

In 1946 publiceerde Prof. Dr. J. Van Mierlo S.J. dus de eerste, gerijmde vertaling in het Nederlands onder de titel: *Magister Nivardus' Isengrimus. Het vroegste dierenepos in de letterkunde der Nederlanden*³. In 1943 had Van Mierlo al een uitgebreide inleiding geschreven tot deze vertaling, voor de Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde.

Ysengrimus werd geschreven in 1148-1149, wellicht door Nivardus Gandavensis (...) *waarschijnlijk geen monnik van de Sint-Pietersabdij: de vrijheid, onbeschaamdheid zelfs, waarmee hij zich over de toenmalige abt Sigerus uitlaat, die hij voor een verstokte dronkaard scheldt, laat niet toe aan te nemen, dat Nivardus ooit onder hen zou hebben geleefd.* Mogelijk was de schrijver een lekenbroeder maar in ieder geval iemand wiens bestaan met de Gentse kloosterwereld was verbonden.

De 11de en 12de eeuw is de tijd van het ontstaan van de Cisterciënzer Orde en de bedelordes van Franciscanen en Dominicanen. De rijkdom van de grote toenmalige kloosters (die geen belasting moesten betalen) en de 'wereldse' ambities van sommige abten stond in schril contrast met

de christelijke idealen van apostolische armoede en zuiverheid uit het Evangelie, en het is o.a. met de bisschop-abten dat de draak wordt gestoken door Nivardus. Hij hekelt specifieke historische personages als Anselmus (van 1146 tot zijn dood in 1149 bisschop van Doornik, diocesis waartoe ook Gent behoorde), Paus Eugenius III en Abt Siger II van de Sint-Pietersabdij in Gent (er komen trouwens verschillende geografische verwijzingen naar de stad Gent in voor).

In zijn nawoord bij de vertaling (in alexandrijnen i.e. 2x6 lettergrepen) schrijft Van Mierlo dat Nivardus' maatschappijkritiek aansluit bij die der vaganten, studenten die aan de vele kapittel- en abdijscholen, een klassieke opvoeding kregen en daarna als geschoolde clerici het land afzwierven en overal hun wereldse, vrolijke liederen voordroegen.

Circa een eeuw later zal een zekere Willem het epos *Van den vos Reynaerde* voor het eerst in het Dietsch op perkament zetten.

HET MANUSCRIPT

De Latijnse *Ysengrimus* telt ongeveer 7000 versregels (3500 disticha), onderverdeeld in twaalf episodes. Het oudst bewaarde perkament, uit de 13de eeuw en afkomstig uit de Abdij van Sint-Truiden, is sinds 1824 in het bezit van de Universit  de Li ge⁴.

Hieronder een samenvatting, met uittreksels (in cursief) uit Van Mierlo's vertaling. In 1997 verscheen er moderne een prozabewerking (219 blz.) door Mark Nieuwenhuis⁵, maar om in de sfeer van de oorspronkelijke tekst te blijven, heb ik voor de versie uit 1946 gekozen. Hoewel de twaalf episodes van het gedicht geen strak georganiseerde plot vormen, volgen ze toch een duidelijk stramien dat verslag doet van Isengrims voortschrijdende vermindering, foltering en dood door toedoen van de dieren die hij tot zijn slachtoffers wilde maken.

Van Mierlo wees er met nadruk op dat zijn vertaling 'streng voorbehouden' lectuur was. Toch 'zuiverde' hij enkele passages, die ik uit Nieuwenhuis' vertaling heb geplukt. Bij mijn weten bestaat er nergens een synopsis in het Nederlands, behalve de vertaling door Willy Devreese van de *The Satiric Fiction of the Ysengrimus* van Jill Mann, in 2002 verschenen in *Tiecelijn* (een uitgave van de vzw Reinaertgenootschap).

1. **De boer met de hesp.** We vallen met de deur in huis. De eeuwig hongerige Isengrim wil zijn neef Reinaert opeten, maar

als die met een list een boer kan weglukken, steelt de oude wolf de hesp van de boer en vreet die alleen op. Er wordt hier al kort verwezen naar het zevende verhaal: (...) *Hij (Isengrim) was dus broeder en in 't klooster; tot uit vreze voor zijn vraatzucht, hij door d'abt werd uitgewezen.* Volgt dan een ironische goedkeuring van Isengrims gedrag: (...) *Mijn oom, gij hebt uw onschuld volgens recht bewezen, zoals het recht in deze tijden wordt gelezen. De machtige doet*

het ergst, maar de arme boet er bij. De rijke weet, dat God hem gunstig staat ter zij. God kent de arme niet... Reinaert, gekweld door 't onrecht zwijgt, maar zint op wraak, die zich lucht in dreigen, 't leed verdrijft; ontlaste woede valt; verkropte woede blijft.

2. **Isengrims visvangst.** Het is ondertussen vastentijd. Vlees mag er niet gegeten worden, maar vis toch wel? Reinaert lokt op een nacht zijn oom mee naar een bevroren wad. Als de wolf daar zijn staart in een open gat steekt om zo vis te vangen, gaat Reinaert een haan stelen bij de pastoor en lokt de dorpelingen in een achtervolging achter zich aan, richting wolf, wiens staart ondertussen in het ijs vastgevroren is: *Heel Schotland voel ik hangen aan mijn billen! 'k Heb tienmaal geprobeerd te lossen, maar blijf roerloos, gebonden, pal en als een Alp zo stijf.*

De dorpsbewoners vergeten Reinaert en gaan nu uit alle macht te keer tegen de hulpeloze Isengrim. Zoals het spreekwoord zegt: de vis wordt duur betaald. En dan komt de ontknoping (deed me denken aan *Misery* van Stephen King). Aldrade, de vrouw van de paap komt af met in haar twee handen een bijl. Haar eerste slag mist zijn kop, maar de tweede keer: (...) *de bijl hakt het net (Isengrims staart) door, tussen 't ijs en 't achtergat: niet juist in twee, maar 't grotere deel in 't water zat. Toch was het deel, 't zij klein, dat hem bleef toebehoren, de houder liever dat hetgeen hij had verloren (ja, ja).*

Maar de oude, in haar geweldige inspanning niet gestuit, vliegt voorwaarts met haar beide handen voor zich uit. En, vallend op de knie, nog aleer de diaken gezongen had, laat hare lip de wonde raken: ze legt haar kussen druk als plaasters op de wond en steekt haar neus, geknield ter boete, in 't holle rond.

3. **Isengrim landmeter.** De wolf, bont en blauw toegetakeld, heeft nog altijd zijn honger niet kunnen stillen wanneer Reinaert hem naar een veld brengt, waar vier rammen leven die mekaar sinds lang de vier delen van een groot stuk land betwisten. Het zijn Joseph, Bernardus, Colvariaan en Belijn. Reinaert stelt voor dat Isengrim scheidsrechter wordt om hun zaak te beslechten. De rammen vragen tijd om te overleggen en maken volgende afspraak: Isengrim zal als landmeter pal in het midden van het veld gaan staan en een strenge ban uitspreken (heeft hij in het klooster geleerd), (...) *dat niemand in geen tijden, de grens door u bepaald nog wage te overschrijden. Zo wij, begerig nog naar groter deel, uw ban verbreken, uw rechtmatige spijs zijn we dan...* Isengrim spert zijn

muil al open als de rammen gelijktijdig uit de vier hoeken van het veld op hem afstormen en hem grondig 'rammen' met hun horens. Maar hem vermoorden doen ze niet want *'t lot heeft passend voor Salaura voorbe-*

houden, dat die trofee naar de dappere zeug gaan zouden (een verwijzing naar het twaalfde en laatste verhaal, wanneer Isengrim pas echt aan zijn einde komt) en ten slotte trekken ze af, vermoeid na 't groot gevaar, en laten d'arme wolf meer dood dan levend daar.

4. **De zieke leeuw.** Rufanus de leeuw, de trotse en verwaande koning, is ziek en ontbiedt de groten van zijn rijk. Van elk geslacht verwacht men de eersten op de koninklijke burcht. Komen dan: de bok Berfried, het everzwijn Grimmo, het hert Reardus, Bruun de beer, Carcophas de ezel, Joseph de ram uit het vorige verhaal, Bertiliana de geit, Gutero de haas en ten slotte Isengrim. Enkel Reinaert laat op zich wachten.

Isengrim geeft zich uit als dokter, neemt de pols van de zieke leeuw en geeft hem de raad zich aan te sterken met bokken- en ramsvlees. Hij wordt weggeduwd door Joseph en Berfried, die op hun beurt beginnen te ruziën. Joseph roep tegen de bok Berfried (...) *schurftige sik... gij stinkt, gelijk een driemaal daags zatte abt zou stinken.* Dan vraagt de koning om Reinaert te halen, misschien heeft een goede reden hem weerhouden? De vos wil eerst niet meekomen en zegt tot Gutero de haas: *keer weer en zeg, dat gij mij nergens hebt gevonden. Vrees niet voor mij: ik hou nog knepen opgebonden.* Dan haalt hij kruiden in de weide, bindt een resem versleten zolen rond zijn nek en gaat naar de burcht. De hovelingen wachten sprakeloos op een verklaring (...) *Hij wacht een tijd, als om zijn rede te versieren, zucht driemaal en begint naar zijn gewoon manieren...*

Hij is zozegzegd naar Salerno gereisd voor een geneesmiddel voor de koning en heeft op zijn tocht zes paar schoenen versleten. Reinaert maakt met de kruiden een geneesdrank maar tot de koning: *gij ontbeert, wilt gij bij 't drankje spoedig beter varen, de huid van een wolf van een half plus drie jaren...*

De wolf probeert nog te ontkomen, hij is toch ruim viermaal acht lustra oud, maar de dieren geloven hem niet: *de grijsheid komt zeer vaak bij velen voor de jaren.* Na veel vijven en zessen, besluit de koning dat 'monnik' Isengrim zijn kleed moet afstaan. Bruun de beer helpt hem (op Franse wijze) zijn mantel af te leggen en ook zijn 'mijter' moet er aan geloven. *Langs bei zijn oren hangt een wijde bisschopshoed. Tot nog toe was hij abt, zal hij nog bisschop worden.* Onder de gestroopte wolvenvacht, blinkt het scharlaken vel als een Tyrese purperschelp (rood is de bisschopskleur).

Rufanus, na het drankje en onder 't kleed warm toegedekt, zweet een tijd in rustige sluimer en is snel genezen. Hij vraagt Reinaert te vertellen hoe *Isengrim in 't klooster trad en uittrad (...) en vertel me ook hoe eens de haan u Reinaert zelf heeft beetgehad...* Maar Reinaert is te moe en uiteindelijk zal Grimmo het relaas voorlezen, *heel het hof zwijgt, luisterend naar het zoete lied, in feest.*

Een sadistisch verhaal met een dubbele bodem, met verwijzingen naar de walsche (Franse) invloeden in het toenmalige Graafschap Vlaanderen en een afrekening met de kerk, haar monniken en bisschoppen.

5. **De Bedevaart der dieren.** Bertiliana de geit vertrekt, samen met Reardus, Berfried, Joseph, Carcophas, Geerard de gans en de haan Sprotinus op bedevaart. Reinaert leidt het gezelschap. Isengrim ligt verborgen in een ravijn en ziet weeral een prooi voor zijn vraatzuchtige maag (hoewel zijn buik op de grond hangt van een vorige schranspartij). Als de groep een onderkomen vindt voor de nacht, kan de wolf, die zich uitgeeft als een kluizenaar die mee op bedevaart wil, toch het huis binnenglijpen. Ze gaan aan tafel en vragen aan de kluizenaar of hij vlees mag eten. Ja dus, en dan toont Joseph hem een eerste keer een wolvenkop (die aan de huisgevel had gehangen om de boze geesten af te weren). *Toen*

nu de wolf dit zag, liet hij zijn staart reeds hangen, en, niets gerust, begon naar elders te verlangen. Zonder dat de wolf het merkt, wordt diezelfde kop nog tweemaal 'opgediend', uiteindelijk zonder oren en met een grote stok in de muil, die met afschuwelijke grijns, scheidt bovenlip en kin. En huiver valt de oude op 't lijf, en doet hem beven...

Bij het zien van die kop valt Isengrim halfdood neer. Hij wil weg, maar Reinaert vraagt: *waart ge elders liever, oom dan bij uw vrienden nu?* Isengrim ontkent dat hij Reinaerts oom is, hij heet wel Isengrim maar *een andere wolf met dezelfde naam, hebt ge onder uw ogen.* Als de wolf naar de deur snelt en halfweg is, duwt de ezel langs buiten de deur weer dicht. (...) *Carcophas was zwaar van lijf, en saâm woog hij wel zes Friese ossen en drie korrels zout...* Isengrim zit klem, *'t hert slaat de flank, de bok de schoft, de ram de keel.*

En ook binnen gaan de haan, de vos en de gans te keer tegen de wolf. Uiteindelijk kan die ontsnappen. De volgende morgen komt hij terug, met zijn broeders, zijn schoonvader Grippa en drie kleinzonen. Als de familie van Isengrim het huis binnendringt, zijn de bedevaarders op het dak gevlucht. De ezel wil er ook opklimmen, maar zakt erdoor en valt op de wolven. Als dan Geerard de gans nog *blaast zijn krop en slaat zijn wienken* blazen de wolven de aftocht. *Hij liep voorop, wiens liefde hen tot wapenen dreef.*

6. **Reinaert en Sprotinus.** Sprotinus de haan en Geerard de gans besluiten niet verder te trekken (...) *'k heb al heilige plaatsen genoeg bezocht.* Trouwens ze vertrouwen die Reinaert niet. Maar de vos volgt Sprotinus naar een korenschuur en begint hem te beledigen: *geen haan zult gij nog heten, die den adel van uw vaders hebt vergeten.* Sprotinus riposteert dat hij wel twaalf vrouwen heeft die geen korrel koren durven pikken zonder zijn toelating. Maar Reinaert: *uw vader kon, op één slechts van zijn poten gesteund, met één oog toe, zijn heerlijk lied uitstoten.* Sprotinus kan dat ook en dan opnieuw de vos: *hij spreidde zijn gezang, op één poot, luider kelen, met bei zijn ogen toe, naar alle werelddelen.* De haan trapt in de val en Reinaert ziet zijn kans om hem bij de keel te grijpen.

Maar dan komen de boeren achter hen aan en de vos lost zijn prooi wanneer die hem begint te beledigen over zijn afkomst en hem maar een smerige dief noemt. Sprotinus *slaat zijn wieken, vliegt op hoge bezieboom en treitert in 't Hongaars, het Grieks en het Chaldees zijn belager*. Reinaert druipt af, dit gaat hem geen tweede keer overkomen. Hij is razend en *terwijl hij verder gaat, ziet hij een oude schoen, plant er zijn tanden in, denkt wat er mee te doen...*

Dan laat Nivardus onze Reinaert een lang sociaalkritisch betoog houden: in deze tijd is het niet de eer en de afkomst die tellen, maar het vergaren van rijkdom. *Zo doet de wereld wijs: geen schaamte in 't handelen telt, als men maar goederen kan verzamelen en geld. Gewin wordt boven recht en boven eer verkoren (...) Voor geld verkoopt men mens, voor geld verkoopt men God. Dit gold vooreerst bij 't volk, dan bij de geestelijken; de bisschoppen, ja zelfs de paus wijdt die praktijke...* Doornik overtreft Rome in haar vurigheid, sinds Anselmus er bisschop is. Wat heeft die lappendrager van Clairvaux ons te bieden?

Dan zien ze in de verte een grijze man, die wel *elf maal tien aprilten aan zijn baard heeft hangen*; rond zijn hals hangt een trompet ... *spierwit is hetgeen waarop hij is gezeten en er rennen zwarte honden met hem mee*. Reinaert wordt bang en *keert liever weer in 't dichte struikgewas*. Zelfs als de ruiter de Godsvrede komt afkondigen, is die toch nog niet voor vandaag...

7. **Isengrim monnik.** (Eigenlijk een driedelig binnenverhaal)

7.1. Isengrim in het klooster: Reinaert is al vier dagen op de vlucht voor de honden, als hij een kok ontmoet die hij vroeger nog heeft geholpen diens schapen tegen de wolf te beschermen. De man biedt hem een vette schotel vol pasteien. De vos *houdt er acht; eet de andere en vraagt dat hij meteen een kruin hem scheert*. Zijn plan is om met dit lokaas zijn oom Isengrim te lokken (*Want diens gewoonte was, bij 't zien van iets te vreten, al de ooit geleden smart en woede te vergeten*). Het is niet de eerste keer dat Nivardus, zoals hier, een stuk tekst tussen haakjes plaatst.

Wanneer de oude wolf voor de zoveelste keer Reinaert wil oppeuzelen, verzint die andermaal een list: hij heet nu Broeder Reinaert, bewijs zijn geschoren kruin en de lekkere pasteien: in zijn orde is dat een gewoon ontbijt! Als Isengrim dit 'ontbijt' achter de kiezen heeft, wil hij ook in het klooster, liefst als koksmaat of schaapsherder. Hij laat zijn kruin kaal scheren en wordt toegelaten in de abdij van Blandinium (De Sint-Pietersabdij op de Gentse Blandijnberg). Elf abten komen kijken wat er gebeurt. De abt van Sint Edmonds is bekend om het 'goede' beheer van zijn klooster. (...) *De schrandere abt begrijpt: "Geef, en u wordt gegeven!" Wie niets heeft, hij verliest; wie veel heeft, meer nog krijgt.*

Als Isengrim wordt gevraagd welk werk hij als monnik wil verrichten, stelt hij voor de schapen te weiden. Schapen hoeden is typisch voor een priester en de monniken leren hem het *Dominus vobiscum*. (...) *Maar Isengrim verblijdt: Comenus, zegt, ovis, en voegt er "kom" aan toe, met*

stevig Dietsch accent, niet “veni” zoals in de taal der school bekend (Hij had ervaren dat de schapen van de Schelde slechts Dietsche klanken konden uitbrengen en spelden).

Sommige monniken ruiken onraad, maar de meesten lachen met die ‘eenvoudige ziel’ Weer lachte heel de kring; maar, wat hij uit mocht geven of spreken, werd zijn boerse eenvoud toegeschreven.

7.2. Reinaert en de wolvin. Hier komt dan een scabreuze passage, waarvan Van Mierlo het einde heeft gecensureerd in zijn vertaling. Terwijl zijn oom Isengrimus in het klooster zit, trekt Reinaert naar het leger van de wolf en vindt er de kleine Isengrimkes. *Zijn poten heffend, gaf hij mild uit beide gaten en sprak: ‘t Is goed gemengd! ‘t Zal lekker smaken.* De welpen huilen en de wolvin (die hen nog maar pas heeft geworpen) komt vragen wat er gebeurt. Maar de vos is al gaan lopen. Hij lokt de wolvin (in het latijn *Lupa*) naar zijn burcht, die twee smalle ingangen heeft, waar een drachtig voswijfje nog juist doorheen kan. De vos glipt binnen, maar de wolvin blijft steken: *zij stort roekeloos in ‘t enge gat, blijft hangen, en kan niet voorwaarts meer, noch achterwaarts gevangen... Toen hij haar zag, die met geen poging uit het nauw nog kon, sprong hij door de andere deur naar buiten gauw.* Einde verhaal bij Van Mierlo, maar eigenlijk vergrijpt de vos zich aan de wolvin, zoals we kunnen opmaken uit de klacht van Isengrim, waarmee het Reinaert epos zal beginnen. De proza-vertaling door Nieuwenhuis: *En zonder zich veel aan te trekken van het huwelijksbed van zijn oom, besprong de boosaardige echtbreker de onbeweeglijke dame. ‘Als ik het niet doe, doet een ander het wel!’ zei hij... De geschiedenis vermeldt dat ze deze spelletjes wel leuk vond. Zo speelde Reinaert het liefdesspel en toonde zijn vreugde, maar de arme monnik speelde een spel met een droevige afloop.*

7.3. Isengrim Monnik. Het is de beurt aan Isengrim om te zingen, maar die weet niet hoe. Om hem te laten zwijgen roepen de monniken zo luid Sjttdat dat de lampen doven en ze bang worden. *De broeders stormen door gestoelte en kandelaars en werpen kruisen, boeken om en lessenaars. Wijl zeven jongeren achter de tapijten scholen, twaalf achter een behang, vier in de kasten holen.* Dan beginnen ze te lachen en komt de abt te voorschijn. Die drinkt alleen vijfjarige wijn en is ‘s morgens nog zat van daags te voren. Isengrim kan niet zingen want zijn keel is droog van de dorst en de abt stuurt hem naar de wijnkelder. *Van elke ton trekt hij de stop, dat hij de inhoud weten kon. Hij proeft van ieder vat; vergeet ze dicht te schroeven. Zegt niet de Heilige Schrift: proef alles en bewaar alleen het goede?* De broeders vinden hem badend in de wijn en hoewel hij ‘gewoon maar het voorbeeld van de abt heeft gevolgd’ besluiten ze hem zonder uitstel te verjagen. Het hoogtepunt van de kloosterepisode is een sadistische parodie op een bisschopswijding. Isengrim probeert nog een excuus te vinden met een nieuwe kerkregel voor de benoeming van bisschoppen: Het verstandige deel van de clerus moet heilige kloosterlingen uitkiezen die als principe hebben dat ze niets laten liggen en die eerst grijpen, dan schrapen en ten slotte likken. *Zoo kiest de vroede*

geest'lijkheid ook monniken uit, tot bisschoppen, wier regel "niets te laten" luidt. Dan wordt de monnik-wolf tot 'bisschop' gewijd en gezalfd met 'heilig olijzaad' (ze strooien vlooiën in zijn oren). Als mijter krijgt hij op zijn hoofd een zware kruik, die in twee en dertig scherven breekt, waarvan er vijftien als een kroon in Isengrims kruin blijven steken. De wolf slaat op de vlucht, tot hij op de plaats komt waar hij zijn vrouw bemerkt *ter helft in 't hol geklemd.* Ze vertelt wat er is gebeurd en ze zweeren Reinaerts dood.

Dan komen we terug bij het einde van episode 4. Bruun de beer onderbreekt Grimmo het lezende everzwijn: *applaus brak ten allen kanten uit. De vorst beval de dis met gulle scherts gekruid.*

8. **Isengrim en de ruïn Corvigarus.** De gestroopte Isengrim verlaat het hof en ontmoet de krachtige ruïn Corvigarus. Die heeft even tevoren nog samen met een kraanvogel in een sloot gewaad, maar als die hem met een machtige vleugelslag besproeit, komt hij *met vluggen sprong terstond op 't droge, veest* (laat een wind), *rolt zich, en graast en draaft...* Isengrim komt nog even terug op het feit dat hij zijn vacht heeft afgegaan aan de zieke koning en vraagt nu 'als teken van een vrienden-dienst' de huid van het paard. Corvigarus ziet dat ondertussen Isengrims kruin niet meer geschoren is en stelt voor hem te helpen *'k scheer broeders in 't verborgen... Ik draag mijn messen aan de hielen vastgelegd.* De wolf gelooft hem niet want hij ziet geen scheerriem. Dan wordt het ook hier een beetje te gewaagd voor Van Mierlo, die in voetnoot schrijft: 'Hier volgen enige verzen (het zijn er vijftientig), waarvan wij de hendaagse lezer willen verschonen'. Bij Nieuwenhuis lezen we dan: *Corvigaar ontblootte zijn penis en zei: 'Kijk! Deze riem scherpt mijn scheermessen en ze snijden, kijk maar!' En hij liet zijn met ijzer beslagen hoeven zien.* Als later de ruïn zijn poot heft om zijn' riem' te tonen, denkt Isengrim nog *een vierkant vlak kan niet op slechts drie poten steunen,* maar het is te laat: Corvigarus stampert hem met zo'n geweld, dat het hoefijzer in Isengrims voorhoofd genageld achterblijft. Ellendig kruipend komt de wolf overeind en de ruïn roept hem nog na: *Goe reis, gezel, naar Rome! En laat de paus het zegel dat ge op het voorhoofd draagt, eens regel zien voor regel!*

9. **Isengrim en de ram Joseph.** Isengrim trekt (op aanstoken van Reinaert) naar de schuur van de ram Joseph, om zich te wreken over het verlies van zijn huid. De ram (verwittigd door Reinaert) doet alsof hij akkoord is om in Isengrims maag terecht te komen. Hij raadt de wolf aan te hurken tegen de deurpost en flink zijn muil open te sperren. Maar in plaats van in de muil te springen *hij viel den vijand aan met horens recht omhoog, zodat een paar ervan de bovenlip op vloog. Een paar trof 't voorhoofd, één de neus, nog één 't gehemelte, en de oude tuimelt om, daar 't voor zijn ogen schemert...* Isengrim kruipt naar huis, zodra hij recht kan komen.

10. **Verdeling van de buit.** Reinaert neemt de hongerige Koning-Leeuw op rooftocht mee naar het hol van Isengrim, onder voorwendsel dat die hem heeft uitgenodigd voor een eetmaal. De wolf is verbaasd, *als hij den vorst bemerkt, beeft hij, klaagt dat zijn vacht was aangegroeid, en vreest, dat men ze weer verwacht.* Als Reinaert vertelt van een kalf dat hij aan de rand van het bos heeft gevonden, trekken ze er naar toe en slaan hun slag. Zonder nadenken verdeelt de wolf de buit in drie gelijke delen. Eén

deel voor de Koning, één deel voor zichzelf en één deel voor zijn neef de vos. Dat maakt de Koning zo woedend dat hij Isengrims vel afrukt van zijn hoofd tot aan zijn staart. De wolf gaat in een hoekje zitten treuren en dan vraagt de koning aan Reinaert om het kalf te verdelen. Hij maakt drie hopen: *een stuk uit vette en vaste brokken, bijna zonder been.* Dat wordt Konings deel. *De tweede hoop: wat minder vet, maar toch nog goed vlezig, dat is voor de Koningin.* En ten slotte het derde deel: *veelal been,* dat is voor de leeuwenwelpjes. Op elke hoop legt hij ook een poot en de vierde poot geeft Rufianus

aan de vos. Reinaerts preek: *Isengrim moest toch weten hoe de dingen in de wereld worden verdeeld: Een vorst in weelde baadt; het boerse volk moet werken. Wat is des konings niet? Zee, aarde, stromen, zwerken. De boer mag voor de zeef en 't melk geboren zijn; De vorst voor Ceres' hoorn, voor peper, vlees en wijn. De boer verschaft de vorst het purper door zijn zwoegen; een vlassen kleed mag hem het eigen lichaam ploegen.*

Niet te verwonderen dat L.P. Boon hier inspiratie vond voor zijn *Wapenbroeders*.

11. **Isengrims eed met de ezel Carcophas.** Isengrim loopt dus opnieuw zonder vacht en Reinaert zal zagezegd bemiddelen (in het Frans) bij Carcophas om voor hem een nieuwe huid te krijgen. *Carcophas heeft geen Fransch geleerd om zaken te bespreken, want hij verkoos voor Franschen grond de Donaustreken. Een plompe Duitscher is hij, als een houten paap, en krijst wat klanken met een Beiers keelgeschraap.* Reinaert (in het *Burgondisch*): *mijn oom, behoeftiger nog dan al zijn voorzaten, heeft reeds tot tweemaal toe dit jaar zijn kleed gelaten.* Maar de ezel: wat die huid betreft, die hij zou schuldig zijn, daar herinnert hij zich niks van. Isengrim wil zweren op een heilig reliekschrijn dat zijn eist gerechtvaardigd is, maar komt met zijn poot in het schrijn (eigenlijk een klem) terecht. De Heilige op wie hij gezworen heeft *prangt hem in de boeien.* (...) *toen zag de wolf dat hij bedrogen was, en rilde. Het wachten moe, betaalt hij erger dan 't gevaar: bijt zich het been af met zijn muil, en laat het daar...*

The Texas Chain Saw Massacre avant la lettre.

12. **Isengrims dood.** *Het lange zwoegen van de arme oude sloot genadig Fortuna en wierp hem in de dood.* Er werd al even naar dit einde verwezen in de derde episode. Het zal de zeug Salaura zijn, listiger dan negen abten of prelaten, die Isengrims doodsvonniss tekent. Ze is de abdis van wel driehonderd nonnen. Het is tijd om te zingen, maar *omdat ze geen diepe melodij kan zingen*, vraagt ze de wolf in haar oor te bijten. *De zeug hief krachtig haar eentonige zang ver boven normale hoogte, vals, zes quinten zou ik geloven.* Op het geschreeuw van Salaura komt heel haar familie aangerend: Becca en met haar zesenzestig zwijnen, De varkens omringen de wolf en beginnen zijn haar uit te trekken en hem te 'kussen' met hun getande snoeten. Becca bijt hem een poot af, die heeft zij als pand van hem gekregen.

En dan tussen haakjes in de tekst (*'t was half gelogen: willig heeft hij wel gegeven zijn poot, doch langer was hij gewillig niet gebleven*). Salaura rijt zijn flank open en haalt er zijn lever uit. Isengrim voelt dat hij gaat sterven en vraagt van hem af te gaan zodat hij de toekomst kan voorspellen. Hij roept de hulp in van Agemundus⁶ om het varkensras te vervloeken, ze zullen altijd winden laten en door de verpeste lucht de verwensingen van de mens op zich halen. Maar ook elke vrouw die iets bezit van 't ras der zwijnen wordt met 'flatulentie' vervloekt: *dat mijn duivel de achterpoort bedrieglijk kwelle.* En dan verwensingen die aan poltergeist fenomenen doen denken: (...) *Dat in het huis dooreen geworpen en verloren, geheel de boedel ligt met alle toebehoren; de banken liggen om, de stallen overhoop, dat elk erover zich het been breek in zijn loop. Kruik, pot, kastrol, pan, lepel, schaal, marmiet, wasbekken, liggen al dooreen, met al de rommel uit de rekken.*

We krijgen ook een zeer 'gedetailleerde' beschrijving van deze Agemundus: *Hij heeft een valen bek, en manen gelijk paarden, met katerstaart, stierhorens, en sik als bokkebaarden. Wol op flanken en als gans gepluimd, gepoot van voor als haan, van achteren als hond.*

HET SLOT VAN DIT SATIRISCH DIERENEPOS

Dan geeft Salaura een apocalyptische beschrijving van het onheil dat al over de wereld is gekomen (en nog komen zal) door de Goddeloosheid. *'(...) Totdat de boosheid verder schrijdt dan God kan dulden en dan de dag van 't recht vereff'ning eist der schulden... De natte Waterman sloeg bliksem neer en donder... Hun vuur verbrandde 's winters huis en kerkgebouw, maar Kreeft en Leeuw verspreidden barre winterkou. De Saks ontdekte hagelstenen op zijn velden gelijk een schild zo groot... de vis zwom op het veld; op 't zeezand 't zaaisel groeide; gehele scharen vluchtten uit der wateren woede, in hutten als in schepen zwemmend op de vloed.'* Dit laatste is waarschijnlijk een verwijzing naar een overstroming die Friesland in 1143 had geteisterd.

De tekst eindigt met (...) *Oomlief gij ligt geveld ! Zoudt gij weer leven mogen, gij zoudt de snode taal der gekke zeug nooit dogen. Als wreker*

van d'onschuldige paus reest gij terstond die haar betalen deed wat zij zo dwaas verkond.

Reinaert 'weerlegt' wat Salaura in de vorige passage hekelde, nl. dat de paus den Siciljanen de christenheid verkocht. Het is een beschuldiging aan het adres van paus Eugenius III (voormalig monnik van Cîteaux en een volgeling van Bernardus van Clairvaux), die volgens Nivardus (ten onrechte) de oorzaak was van het ehech van de tweede kruistocht naar Jeruzalem: hij zou zich door Robert van Sicilië hebben laten omkopen om de tocht over Griekenland en Constantinopel in plaats van over Sicilië te leiden.

Referenties

1. Jill Mann. *The Satiric Fiction of the Ysengrimus*, in: K. Varty (ed.), *Reynard the Fox. Social Engagement and Cultural Metamorphoses in the Beast Epic from the Middle Ages to the Present*. NY, Oxford, Berghahn Books, 2000, p.1-16. Vert. Willy Devreese, Tielcelijn jrg 15, 2002.
2. Louis Paul Boon. *Wapenbroeders*. 1955. Verzameld Werk (deel 7). Arbeiderspers 2016
3. Jozef Van Mierlo S.J. *Het vroegste Dierenepos in de Letterkunde der Nederlanden. Magister Nivardus' Isengrimus*. N.V. Standaard-Boekhandel, 1946.
4. <https://donum.uliege.be/handle/2268.1/8184>
5. *Ysengrimus* (ed. Mark Nieuwenhuis). Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam, 1997. © 2015 dbnl / Mark Nieuwenhuis
6. Agemundus: Agemund is een mannelijke naam van Scandinavische oorsprong, o.m. de naam van een Viking oorlogsleider uit de 10de eeuw. Mogelijk hier een satirische verwijzing naar een geldschietster in Canterbury van Hendrik I van Engeland *Beauclerc* (gestorven in 1135).

De illustraties, vignetten en houtsneden werden door Désiré Acket (1905-1986) gemaakt voor het boek van Van Mierlo (zie ook het Ysengrimusartikel van Mark Nieuwenhuis in Tielcelijn 14 - 2001).

Eerder verschenen in Portulaan nr 145 blz. 6-16